

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Religie in een publiek domein dat niet is wat het was

Er is een wezenlijke verandering gaande in het publieke domein. Recente, sarcastische en denigrerende aanvallen op verschillende godsdiensten laten niet alleen een verschuiving in de positie van religie in de samenleving zien, maar ook een omslag van een ‘consensusmodel’ naar een meer Angelsaksisch, liberaal ‘conflictmodel’. In het consensusmodel moest dat wat wij delen een zichtbare vorm in het publieke domein krijgen. Het conflictmodel beschouwt het publieke domein als de plek waar juist dat wat ons scheidt, zichtbaar en hoorbaar kan worden uitgevochten. Daarbij wordt de scheidslijn tussen privé en publiek door de rol van sociale media steeds minder duidelijk.

---

door *Markha Valenta*

De auteur is interdisciplinair wetenschapper aan de Radboud Universiteit Nijmegen op het gebied van religie, politiek en globalisering.

DE ISLAMITISCHE BEWEGING HIZB UT TAHRIR (Partij van de Bevrijding) organiseerde op zaterdag 7 mei 2011 een demonstratie op de Dam in Amsterdam. De beweging protesteerde tegen het geweld dat door de Syrische overheid werd gebruikt tegen Syrische burgers die voor democratisering opkwamen. Veruit de meeste aandacht in de berichtgeving over deze demonstratie richtte zich echter niet op deze beweegreden, maar op een ander aspect: het feit dat de beweging mannen en vrouwen tijdens de demonstratie strikt gescheiden hield door middel van een lintje. Het commentaar hierop van omstanders en – later – op internetfora was overwegend negatief. Men was onder meer verbluft dat de overheid überhaupt een vergunning aan Hizb ut Tahrir had verleend. De meerderheid van de personen

die reageerden vond dit een duidelijke overtreding van het grondwettelijk verbod op discriminatie tegen vrouwen. Een aantal noemde het ook een schending van de scheiding tussen kerk en staat.¹

Precies op dat moment verscheen in *de Volkskrant* een opiniestuk van publicist Rik Smits naar aanleiding van het debat over ritueel slachten dat destijds woedde. Daarin stelde hij dat het pleidooi van religieuze minderheden om op momenten af te kunnen wijken van de publieke moraal of van de geldende wetgeving, een pleidooi voor uitzonderlijke rechten is. ‘Telkens probeert men met een beroep op de godsdienstvrijheid voor de eigen groep bijzondere vrijheden te regelen’, aldus Smits. Als voorbeeld hiervan haalde hij niet alleen het ritueel slachten aan, maar ook de weigerambtenaren, het weren van homoseksuele leerkrachten op christelijke scholen, en het Volendammer meisje dat probeerde om via juridische stappen toestemming te verkrijgen om op school een hoofddoek te dragen. Volgens Smits wijken in zulke gevallen religieuze minderheden af van de algemene democratische rechtsorde door in te gaan tegen ‘een door brede consensus gedragen wettelijke vereiste’ die belichaamt ‘wat we met ons allen “noodzakelijk” achten’.²

Het is opmerkelijk hoe Smits de publieke moraal, de nationale consensus, de democratische rechtsstaat en de algemene wetgeving op die manier op één lijn zet, als zouden zij in elkaars verlengde liggen. Als er namelijk iets is wat het publieke domein in de afgelopen jaren heeft gekenmerkt, dan is het juist polarisatie en fel debat over onder meer de inhoud en grenzen van de rechtsstaat, de nationale cultuur, en onze normen en waarden. De opzienbarende politicus van de afgelopen jaren is juist iemand geweest die met diepgaand strategisch inzicht, alsook met enorme creativiteit, bestaande normen en tradities met voeten trad, in de naam van volledige eerlijkheid en opkomen voor de belangen van het Nederlandse volk. Hierdoor zijn de grenzen van dat wat gezegd mag worden, en van *hoe* het gezegd mag worden, behoorlijk verschoven.

TWEE MODELLEN

Op dit moment zijn er in feite twee ‘modellen’ van het publieke domein in werking die lijnrecht tegenover elkaar lijken te staan. Het ene model, ‘het consensusmodel’, ziet het publieke domein als het domein waarin dat wat wij delen – onze consensus – zichtbare vorm krijgt. Het tweede model, ‘het conflictmodel’, beschouwt het publieke domein als de plek waar juist dat wat ons scheidt – onze verschillen en onze botsingen daarover – zichtbaar en hoorbaar kan worden uitgevochten.

In het eerste model zorgt het publieke domein voor een publiekelijk geza-

menlijke cultuur met gedeelde waarden en normen. Dat wat afwijkt van het gezamenlijke en gedeelde verdwijnt voor het grootste deel achter voordeuren en naar achterkamertjes. Zo wordt consensus een indice voor de democratie, terwijl het doel van de democratie is om consensus te bereiken.

In het tweede model is dat wat ons bindt de gezamenlijke bereidheid om op een democratische manier onze verschillen aan te gaan. In dit model leidt democratie niet zozeer tot consensus, als wel tot een aanhoudende, dynamische confrontatie. Het belangrijkste doel is hierbij niet om de spanningen in de samenleving op te lossen, maar om ze op een zichtbare, publieke manier vorm te geven. Democratie gaat in dit geval niet zozeer over de *pacificatie* van sociale en politieke verschillen, maar over hun *representatie*.³ Vanuit het oogpunt van dit model zijn verschillen in waarden, cultuur, ideologieën en leefstijlen dan ook het levensbloed van de democratie en vormt consensus haar grootste bedreiging. Waar consensus in het eerste model vorm geeft aan onze sociale verbondenheid, betekent consensus in het tweede model een tekort aan democratische alternatieven.

Als we naar de afgelopen jaren kijken, dan zien we twee geheel tegenstrijdige verlangens in de Nederlandse samenleving naar, aan de ene kant, de consensus en sociale verbondenheid die het eerste model kenmerken en naar de dynamische, zichtbare botsing van het tweede model aan de andere kant. Vaak wordt de behoefte uitgesproken aan een publiek domein dat zichtbaar maakt wie we zijn en waar we voor staan – als samenleving, als cultuur en als rechtsstaat. Tegelijkertijd echter wordt er net zo sterk, zo niet sterker, gepleit voor een publiek domein waar je vrij kunt spreken en kunt zeggen wat je vindt, waar de polarisatie niet wordt geschuwd en waar de nadruk ligt op het behartigen van je eigen waarden en normen. In dat laatste geval wordt de bereidheid tot het sluiten van een compromis al snel weggezet als hypocriet, zwak en naïef.

PRESSIE OP RELIGIEUZE MINDERHEDEN

De druk die op verschillende momenten op religieuze minderheden wordt uitgeoefend om hun religieuze identiteit en de praktische toepassing tot een privéaangelegenheid te maken, staat op het kruispunt van deze twee domeinmodellen. Binnen het eerste model – het publieke domein als domein van consensus – wordt grote pressie uitgeoefend op religieuze minderheden (islamitisch, joods én christelijk) om zich te schikken in de waarden, omgangsvormen en conventies van een postchristelijke seculiere samenleving.⁴ Dit zien we terug in argumenten tegen het ritueel slachten, tegen jongensbesnijdenis, tegen het dragen van religiegebonden kleding of (zichtbare) religieuze symbolen door ambtenaren en overheidswerkne-

mers, tegen samenwerking tussen overheden en religieuze instellingen, tegen de boerka op straat, tegen artikel 23 van de Grondwet, tegen overheidssteun aan organisaties met een religieuze grondslag, tegen de manier waarop de SGP traditioneel onderscheid maakt tussen vrouwen en mannen, tegen moslims die weigeren om de hand van iemand van het andere geslacht te schudden, en tegen de tegemoetkoming aan religieuze handelingen, richtlijnen of feestdagen door werkgevers, scholen en de overheid.

We zien in het afgelopen decennium een sterke toename in de publiekelijke afkeuring en belediging van religieuze minderheden

Tegelijkertijd zien we in het afgelopen decennium een sterke toename in de publiekelijke afkeuring, karikaturisering en belediging van religieuze minderheden. Dat begon met de islamkritiek van bekende politici, wetenschappers en schrijvers als Bolkestein, Komrij, Scheffer, Fortuyn, Hirsi Ali, Theo van Gogh,

Hans Jansen, Ehsan Jami, Leon de Winter, Afshin Ellian, Theodor Holman, Paul Cliteur en Geert Wilders. Binnen korte tijd heeft dat zich echter uitgebreid tot het ter discussie stellen van bestaande verhoudingen, regelingen en conventies met betrekking tot religie en religieuze groepen in het algemeen.⁵ De belangrijkste aanleiding hiervoor is geweest dat moslims – juist vanwege hun groeiende integratie in de Nederlandse samenleving – in stijgende mate gebruik gingen maken van zulke regelingen en conventies om eigen scholen te stichten, samenwerkingsverbanden met overheden aan te gaan en subsidies te verwerven. Hoewel de daaropvolgende discussie over de plek van religie in het publieke domein grotendeels van redelijke en beleefde aard was, werd die voor een deel – met name in het openbaar, in het Parlement en op het internet – ook op een manier gevoerd die tien jaar eerder ondenkbaar zou zijn geweest.⁶

Een van de energiekste pleitbezorgers van deze nieuwe publieke stijl (maar lang niet de enige) is bijvoorbeeld de website GeenStijl, die als slagzin voert: ‘Tendentieus, Ongefundeerd & Nodeloos kwetsend.’⁷ De ontwikkeling van het kwetsen van moslims, naar het kwetsen van christenen, naar – meer recentelijk – het kwetsen van joden, wordt duidelijk zichtbaar in het blogartikel ‘Virulente alleshaat in Amsterdam’. Naar aanleiding van de recente ophef over opmerkingen die een tramconductor maakte over het Anne Frank Huis, wordt een bezoek aan het Huis in deze blog beschreven als ‘achter die boekenkast koekeloeren met een Nie Wieder expositie over concentratiekampen toe’. De klachten over de tramconductor worden gebagatelliseerd als ‘een gevalletje koosjere lange tenen, komkommertijd en alles om de aandacht van andere zaken af te leiden’, om het blogartikel

ten slotte af te ronden met verwijzingen naar ‘een zekere middeleeuwse haatreligie’ en ‘haatturken’.⁸

Dat sarcastische en respectloze religiekritiek boze reacties vanuit religieuze groepen oproept, wordt in dit soort ‘discussies’ voor lief genomen; zelfs gezien als een bevestiging van de noodzaak om verder te krenken. In dit specifieke geval wordt het argument gebruikt dat het recht tot het krenken van religieuze groepen deel uitmaakt van de vrijheid van meningsuiting en daarom volledig beschermd en verdedigd moet worden.

Meer in het algemeen is er echter beduidend meer aan de hand dan dat. Er is een wezenlijke verandering gaande in het publieke domein. Recente, sarcastische en denigrerende aanvallen op verschillende godsdiensten laten niet alleen een verschuiving in de positie van religie in de samenleving zien, maar ook een omslag van een consensusmodel naar een meer Angelsaksisch, liberaal conflictmodel.

DIFFUSE SCHEIDSLIJN TUSSEN PRIVATE EN PUBLIEKE DOMEIN

Deze ontwikkelingen – in het bijzonder de oproep aan religieuze minderheden om zich beter te schikken in een publiekelijke seculiere norm tegenover de aanhoudende, veelal kwetsende, kritiek op religie – hebben tegenstrijdige effecten. Terwijl het schikken van religieuze minderheden inhoudt dat deze minder herkenbaar en minder zichtbaar afwijkend worden, zorgt het fel bekritisieren en kleineren van religieuze minderheden ervoor dat ze *meer* zichtbaar worden en (ten dele) sterker geneigd zullen zijn om zich publiekelijk te manifesteren. Zo gaat een oproep tot pacificatie en tot het persoonlijk maken van religie *in naam van consensus en sociale eenheid* heel slecht samen met het openlijk bekritisieren van religie *in naam van vrijheid van meningsuiting*.

Het internet draagt in belangrijke mate bij aan de veranderingen binnen het publieke domein. Er is een immense toename van (anonieme) meningsuitingen, alsook van de snelheid en intensiteit waarmee die meningen worden geuit. De grenzen tussen nationale en internationale debatten, identiteiten en gemeenschappen worden steeds diffuser: over wat vandaag in Californië gebeurt, wordt morgen in Pakistan gedebatteerd – en andersom. Bovendien wordt ook de scheidslijn tussen privé en publiek steeds minder duidelijk, als gevolg van de invloed van de sociale media en de ontwikkeling van nieuwe datastromen met betrekking tot personen en hun privélevens die worden beheerd door commerciële bedrijven (en niet meer door overheden). Doordat het in deze tijd niet meer kraakhelder of vanzelfsprekend is wat privé en wat publiekelijk is, lijkt het consensusmodel steeds minder levensvatbaar te worden. Het bepleiten van een radicale privatisering van

religie door hooggeschatte denkers, onder wie Paul Cliteur, is dus gebaseerd op een sterk verouderd begrip van het publieke domein, van religie en van de scheiding tussen privé en publiek. Hoe serieus en welgemeend dan ook, een dergelijk pleidooi wordt met de dag minder realistisch.

De meest voor de hand liggende richting die wij nu zouden moeten opgaan, is dan ook om de groeiende aanwezigheid van religie in het publieke domein eenvoudig voor lief te nemen. Er is geen sprake meer, zoals misschien vroeger, van het waarborgen van een publieke consensus in een klein, mooi afgebakend landje. Waar het nu om gaat, is te proberen onze

Er is geen sprake meer van het waarborgen van een publieke consensus in een klein, mooi afgebakend landje

samenleving en politiek zodanig aan te passen aan een dynamisch en vloeiend wereldsysteem,

dat burgers niet een politiek van angst en afkeer omarmen, maar de mogelijkheden van deze nieuwe wereld begrijpen. Politiek vindt tegenwoordig tegelijk plaats op het

private, publieke, lokale, nationale, Europese en internationale speelveld. Religieuze en seculiere vraagstukken breken daar dwars doorheen. Hierdoor is de privatisering van religie onmogelijk geworden; het is een gedaateerd vraagstuk. Van belang is een politiek die mensen de mogelijkheid biedt om deze nieuwe wereld te begrijpen en om samen – vanuit religieuze en seculiere, orthodoxe en heterodoxe overtuiging – te zorgen dat dit een tolerante wereld wordt. Door de geschiedenis heen zijn democratische antwoorden op diversiteit en dreigend geweld al honderden keren eerder gegeven, op allerlei plekken en momenten.⁹ Er is dan ook geen reden om aan te nemen dat wij dat nu niet opnieuw kunnen doen.

Noten

- 1 Zie 'Mannen en vrouwen gescheiden bij demo', AT5, 7 mei 2011, <http://www.at5.nl/gespot/61807/mannen-en-vrouwen-gescheiden-bij-demo> (laatst geraadpleegd op 25 augustus 2012); 'Syriërs demonstreren op de Dam', RTV N-H, 7 mei 2011, <http://www.rtvnh.nl/nieuws/56564/Syri%C3%ABr+s+demonstreren+op+de+Dam> (laatst geraadpleegd op 5 september 2012); alsook de anticiperende berichtgeving 'Demo? Ja, maar dan wel gescheiden seksen', AT5, 6 mei 2011, <http://www.at5.nl/artikelen/61776/demo-op-dam-5> (laatst geraadpleegd 25 augustus 2012); en drie kwartier later, 'Demo-organisator: "Zo doen wij het, simpel!"' AT5, 6 mei 2011, <http://www.at5.nl/artikelen/61778/demo-organisator-zo-doen-wij-het-heel-simpel> (laatst geraadpleegd op 25 augustus 2012).
- 2 Rik Smits, 'Godsdienstvrijheid gaat echt niet boven alles', *de Volkskrant*, 7 mei 2011 <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2844/Archief/archief/article/detail/2074840/2011/05/07/Godsdienstvrijheid-gaat-echt-niet-boven-alles.dhtml> (laatst geraadpleegd op 27 augustus 2012).
- 3 De bekendste bespreking van de Nederlandse pacificatiepolitiek is natuurlijk die van Arend Lijphart, *Verzuiling, paci-*

- ficatie en kentering in de Nederlandse politiek* (Amsterdam: De Bussy, 1968). Een van de bekendste pleitbezorgers voor het ‘agnostische’ model van de democratie – wat hier het conflictmodel heet – is Chantal Mouffe; zie bijvoorbeeld *On the political* (Londen: Routledge, 2005).
- 4 Een ‘postchristelijke’ seculiere samenleving is een seculiere samenleving die nog steeds sterk beïnvloed wordt door haar christelijke verleden, zowel met betrekking tot haar normen en cultuur en haar sociale en politieke structuren, als met betrekking tot de gangbare ideeën over wat religie is en hoe het werkt. Alhoewel de term ‘joods-christelijke traditie’ gangbaar en populair is geworden, voor een deel als een gebaar van tolerantie en insluiting, is het effect hiervan om de lange geschiedenis van het onderdrukken, pesten en doden van joden in Europa grotendeels onzichtbaar te maken. In die zin houdt het postchristelijke secularisme ook een post-Holocaustbewustzijn in, alhoewel dit verschillende vormen kan hebben – van erkenning tot ontkenning van de geschiedenis (soms zelfs tegelijkertijd, zoals in de term ‘joods-christelijke traditie’).
  - 5 De WRR-verkenning *Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie* (W.B.H.J. van de Donk e.a. (red.); Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006) was een van de voornaamste publieke uitdrukkingen van de recente problematisering van religie in het publieke domein.
  - 6 Het verloop van de rechtszaak tegen Wilders, en de discussie daaromheen, heeft dit bijzonder duidelijk gemaakt.
  - 7 Het belang van GeenStijl ligt niet alleen in de creativiteit en het strategisch inzicht waarmee het zich tot een succesvol weblog heeft weten te maken, maar ook in de nieuwe eigen ‘taal’ die GeenStijl ontwikkelde, in de commerciële banden die het aanging met de Telegraph-groep, en in de ontwikkeling van een geheel nieuwe televisiezender, PowNed. Hierdoor is de invloed (en daarmee het stille draagvlak) van de visie op het publieke domein dat GeenStijl uitdraagt aanzienlijk groter geworden dan het was toen GeenStijl zich uitsluitend nog als weblog profileerde.
  - 8 A. Nanninga, ‘Virulente alleshaat in Amsterdam’, *GeenStijl*, 8 augustus 2012, http://www.geenstijl.nl/mt/archieven/2012/08/virulente_alleshaat_in_amsterdam.html (laatst geraadpleegd op 1 september 2012). De oorspronkelijke opmerkingen van de tramconductor zelf – dat de familie Frank ‘allang dood was’, dat het zeer de vraag was wat ‘al die mensen [toeristen] hier te zoeken [hebben]’ en dat ‘de joden toch ergens hun geld mee moeten verdienen’ – worden door de toon, stijl en woordkeuzes van de blogschrijver sterk gerelativeerd, tot het punt dat de conductor uiteindelijk misschien zelfs minder beledigend overkomt dan de schrijver Nanninga.
  - 9 John Keane’s gerenommeerd *The Life and Death of Democracy* (Londen, 2009) geeft een indrukwekkend overzicht van de ontwikkeling en verspreiding van democratische politieke vormen in de afgelopen eeuwen, beginnend in het gebied dat vandaag Syrië, Irak en Iran heet.